WOJCIECH JÓŹWIAK

UAM Poznań
wojj@amu.edu.pl

Bułgarzy „dotykają” historii — rola przeszłości historycznej w bułgarskim odrodzeniu narodowym

О, неразумни и юроде! Защо се срамуваш да се наречеш българин и не четеш, и не говориш на своя език? Или българите не са имали царство и държава? Толкова години са царували и са били славни и прочути по цялата земя и много пъти са взаимали данък от силни римляни и от мъдри гърци. [...] Но поради що ти, глупави човече, се срамуваш от своя род и се влачиш по чужд език?¹

Paisij Chilendarski, autor *История славянобългарска*², kronikarsko-historycznego tekstu powstałego w 1762 roku³ i wskazywanego jako umowny począ-

¹ Паисий Хилендарски, *Славянобългарска история*, ред. П. Динев, София 1972, s. 42–43.

² История славѣнобългарска. О народѣ и о царѣ и о вѣсѣхъ болгарскихъ и о вѣсѣхъ дѣлѣхъ и бѣхъ болгарска. събрано и нареждено Пансіемъ іеромонахомъ бѣвшаго и пршѣдша въ Стѣе горѣ Аѣонскѣе о епархіи Самоковскѣе въ лето д ж м е (жскѣ) и събравшаго історію сню въ лето д ж з в (жсзѣ) на ползѣ родѣ болгарскомъ.

³ Dzieło Paisija Chilendarskiego opublikowane zostało po raz pierwszy dopiero w 1844 r. jako *Царственик или История болгарская, която учи от где са Болгаре произишли, како са кралевиствовали, како же царствовали и како царство свое погубили и под иго попаднали, Мавробира Латинскаго, Барония, Иоанна Зонаря, Буюефира Французкаго, Теофана Греческаго, Светаго Евтимия Терновскаго, Светаго Димитра Ростовскаго и других летописцев собрана*. Tekst został przygotowany przez Christaki Pawłowicza na podstawie tzw. Rylskiej przeróbki, będącej kompilacją dzieła Paisija oraz powstałego w 1792 r. tekstu jeromonacha Spiridiona Gabrowskiego *История во кратце о болгарском народѣ словенском*. Pawłowicz zredagował tekst oraz poczynił drobne zmiany w treści i strukturze dzieła. Zob. *Енциклопедия на българската възрожденска литература*, ред. И. Радев, Велико Търново 1996, s. 350–353, 778–779.

tek epoki bułgarskiego odrodzenia narodowego, określając cel przyświecający swej pracy, wskazał jednocześnie jeden z podstawowych kierunków działań wpisanych w ideologię dziewiętnastowiecznego bułgarskiego „renesansu”⁴. Współ z procesem tworzenia tożsamości i świadomości narodowej oraz kulturowej nieformalny „program” odrodzeniowy zakładał konieczność przeprowadzenia zakrojonych na bardzo szeroką skalę działań oświatowych, zmierzających do budowy świadomości i w zasadzie tworzenia od podstaw tożsamości historycznej Bułgarów, którzy w wyniku utraconej w 1396 roku niepodległości i trwającej ponad czterysta lat niewoli tureckiej pozbawieni zostali bądź stracili dostęp do znakomitej większości nośników/mediów pamięci. Ich szczątkową funkcję pełniła twórczość ludowa⁵, w której, w dość ograniczonym i specyficznym dla folkloru kształcie, przetrwały informacje formujące, zgodnie z poetyką liryki i epiki ludowej, jedynie pamięć o wydarzeniach związanych z tureckim podbojem⁶. Mediami pamięci zbiorowej we wskazanej przez Astrid Erll — funkcji magazynującej, oprócz literackiej twórczości ludowej, były niewątpliwie najważniejsze klasztory prawosławne, na czele z monasterem Rylskim, szczególnie po tym, jak w 1469 roku powróciły do niego relikwie świętego Iwana Rylskiego, czy klasztory na Świętej Górze Athos (Chilandarski i Zografski). Miejsca te wraz z przechowywanymi w nielicznych ocalałych klasztornych bibliotekach bułgarskimi tekstami średniowiecznymi dostępne były jednak wyłącznie dla ograniczonej grupy, potrafiących czytać i mogących sobie pozwolić na podróż do odległych monasterów, Bułgarów. Takim nośnikiem pamięci już w czasach odrodzenia narodowego stały się ruiny ostatniej stolicy średniowiecznej Bułgarii — Wielkiego Tyrnowa, inne zabytki zostały zniszczone przez okupantów, wiele cerkwi zamieniono na meczety, stare twierdze zostały rozebrane (nie bez udziału okolicznej ludności chrześcijańskiej), a znaczna część spuścizny literackiej z różnych przyczyn bez-

⁴ Jedyny tekst autorstwa Paisija Chilendarskiego jest typowym przykładem literatury pierwszego, tzw. historiograficznego, okresu bułgarskiego odrodzenia narodowego, który charakteryzował się powstaniem wielu, w większości rękopiśmiennych, utworów przedstawiających dzieje Bułgarów w ciągu wieków. Jako przykład tego typu utworów powstałych w ostatnich dziesięcioleciach XVIII w. można wymienić *Historię Bułgarii* napisaną w 1761 r. po łacinie przez franciszkanina Blasiusa Kleinera, anonimowego autora *История вкратце о болгарословенском народе* (Historia zografska), znana z rękopisu pochodzącego 1785 r., czy *История во кратце о болгарском народе словенском* Spiridiona Gabrowskiego z 1792 r.

⁵ Luben Karawelow obalał zarzuty o utratę przez Bułgarów pamięci o swej przeszłości historycznej, stwierdzając: „Но у кого у нас не се е запазило възпомяване за царя ни Шишмана? Всяка баба и всяко дете може да кажат по нещо за неговата отчаяна и продължителна война против турците и за големите кървави сражения при Търново, София и Самоков”. Cyt. za: P. Радев, Любен Каравелов и Иван Вазов в опита им за художествено осмисляне на българската история, „Литературна Мисъл” 1988, 9, s. 34.

⁶ Okres niewoli tureckiej Bułgarów potwierdza wskazaną przez Marię Bobrownicką zasadę, zgodnie z którą długość okresu izolacji kulturowej, hamowania procesów rozwoju kultury narodowej przez wydarzenia historyczne, determinuje siłę kulturowego oddziaływania folkloru. Zob. M. Bobrownicka, *Narkotyk mitu. Szkice o świadomości narodowej i kulturowej Słowian Zachodnich i Południowych*, Kraków 1995, s. 30.

powrotnie utracona. Wraz z upadkiem państwa zniknął jego mecenas, co doprowadziło do zahamowania rozwoju literatury, sztuki i oświaty. Przedstawiciele bułgarskiej arystokracji i inteligencji, przywódcy polityczni, kulturowi i duchowi zostali w wyniku najazdu tureckiego zabici lub z różnych przyczyn zmuszeni do udania się na emigrację. Kraj odcięty od kulturowo-politycznych wpływów Europy zatrzymał się w rozwoju, pogrążył w stagnacji kulturowej, politycznej i społecznej, poza incydentalnymi i oddziałującymi na ograniczonym obszarze lub wśród określonej grupy ludzi zjawiskami i ośrodkami. W kontekście części wymienionych mediów pamięci można mówić wprawdzie również o ich charakterze powszechnym (klasztory) pozwalającym wskazać także na ich funkcję cyrkulacyjną, dzięki której możliwe jest zachowanie łączności kulturowej w czasie i przestrzeni. Jednak w skutecznym oddziaływaniu tak nielicznie zachowanych mediów w poważnym stopniu przeszkadzał brak powszechnego (ogólnie dostępnego i zrozumiałego dla większości Bułgarów) systemu komunikacji, nieefektywne kanały komunikowania pomiędzy nadawcą i odbiorcą (a często ich brak) czy niezdolność do dokonania właściwego procesu kodowania i dekodowania. Procesy te doprowadziły do stanu swoistej amnezji historycznej, w której efekcie przywracanie pamięci o przeszłości należało rozpocząć od absolutnych podstaw i za pomocą elementarnych, oddziałujących na możliwie największy zestaw zmysłów — środków.

Zarówno *История славянобългарска*⁷, jak i jej twórca — „първият »ти-тан« на нашето възраждане»⁸ stali się immanentnym, często wręcz sakralizowanym⁹, składnikiem bułgarskiej, odrodzeniowej, poddanej silnej ideologizacji mitologii narodowej¹⁰ jako fundament wyznaczający swoisty program wielopłaszczyznowej edukacji historycznej, procesu umożliwiającego Bułgarom swoiste dotknięcie ich przeszłości i podkreślający jej znaczenie jako czynnika konsolidacyjnego i narodotwórczego. Marko Semow charakteryzując tekst Paisija jako „най-крупното, най-задълбочено и най-цялостното произведение на българската историография, идващо да замени, да обогати и да придаде качествено нова сила на българското себеописание”¹¹, wskazuje na jego wyjątkowość jako najważniejszego zjawiska o charakterze kulturowo-politycznym

⁷ „Вградена в реториките на националната идеология, тя постепенно се превръща в своеобразен свещен текст, който препраща-припомня към някакви фундаментално присъщи ни ценности”. В. Стефанов, *Българска словесна култура*, София 2010, s. 42.

⁸ *История на българската литература*, т. 2. *Литература на възраждането*, ред. С. Божков, Г. Димов, П. Динеков, София 1966, s. 6.

⁹ W przypadku Paisija Chilendarskiego był to proces dosłowny — Cerkiew bułgarska kanonizowała go w 1962 r.

¹⁰ Kwestię bułgarskiej mitologii narodowej w okresie odrodzenia i obecności w niej Paisija Chilendarskiego porusza np. Н. Аретов, *Национална митология и национална литература. Сюжети, изграждащи българската национална идентичност от XVIII и XIX век*, София 2006, czy О. Георгиева-Тенева, *Литература и исторически мит*, София 2002.

¹¹ М. Семов, *Българска народопсихология. Размисли върху това какви сме били и какви сме днес*, т. 1, София 2009, s. 192.

w „ciemnym” czasie niewoli tureckiej. Niewątpliwie był to środek mający z racji nieefektywnego rozprzestrzeniania w formie rękopisów stosunkowo słabą siłę oddziaływania¹², niestety tylko w niewielkim stopniu wykorzystany potencjał kształtowania świadomości historycznej Bułgarów¹³. Nie zmienia to faktu, że Paisij Chilednarski, pouczając słowami Piotra Skargi —

Да се познават случилите се по-рано в тоя свят неща и делата на ония, които са живели на земята, не е само полезно, но и твърде потрбно [...]. Ако навикнеш да прочиташ шесто тия неща, ще се обогатиш с разум, не ще бъдеш много неизкусен и ще отговаряш на малките деца и прости хора, когато при случай те запитат за станалите по-рано в света деяния от черковната и гражданската история¹⁴,

uzasadniał konieczność poznawania przeszłości historycznej jako źródła oświecenia władców i poddanych. Wywodząc korzenie narodu bułgarskiego od jednego z synów Noego — Jafeta, autor skreślił dzieje polityczno-militarne i kulturowo-religijne Bułgarów, aż do najbardziej traumatycznego w ich przeszłości historycznej wydarzenia — podboju tureckiego. Jak już wspomniano, oddziaływanie tekstu i jego wpływ na rozwój świadomości narodowej Bułgarów nie mogły być zbyt duże i uległy na przestrzeni dziejów silnej mitologizacji¹⁵, nie zmienia to jednak faktu, że dzięki tekstowi Paisija bułgarski odbiorca miał (choć może właściwsze byłoby określenie — miałby) możliwość niemal zmysłowego, pełnego kontaktu z własną historią przedstawioną nie fragmentarycznie, lecz w formie w miarę kompletnej i spójnej opowieści. Tekst mnicha z Chilendaru został przez autora poddany bardzo wyraźnej ideologizacji i podporządkowany idei marginalizowania porażek i klęsk oraz uwypuklenia sukcesów i wydarzeń przynoszących chwałę, a także zaświadczających o potędze militarnej i politycznej.

¹² Potwierdzeniem tej sytuacji może być Luben Karawelow, który w opublikowanym w Bukareszcie w 1875 r., przeznaczonym dla szkół zbiorze *Соколь. Сборникъ отъ разни отъ разни списания за прочитане* zamieścił tekst *Паисиевата Лѣтописъ*. Przytaczając w nim bardzo krótki fragment pracy Paisija, Karawelow scharakteryzował ją niezwykle lakonicznie, jedynie jako ważną dla rozwoju języka bułgarskiego końca XVIII w. oraz jako źródło faktów historycznych pozyskanych przez chilendarskiego mnicha z różnych zabytków historycznych. Bułgarski pisarz i działacz odrodzeniowy nawet słowem nie wspomniał o przypisywanej Paisijowi funkcji kreatora bułgarskiej świadomości historycznej i twórcy fundamentów tożsamości narodowej. Zob. Л. Каравелов, *Паисиевата Лѣтописъ*, [w:] *idem*, *Соколь. Сборникъ отъ разни списания за прочитане*, Букурещъ 1875, s. 157–158.

¹³ Istnieją także badania potwierdzające fakt prawie całkowitej nieobecności tekstu Paisija w życiu kulturowym Bułgarów końca XVIII i pierwszej połowy wieku XIX. Więcej na ten temat np. В. Стефанов, *op. cit.*, s. 43.

¹⁴ Паисий Хилендарски, *op. cit.*, s. 35.

¹⁵ Przykładem tego procesu oraz jednym z jego inicjatorów jest pochodzący z 1912 r. tekst Iwana Sziszmanowa *Паисий и неговата епоха. Мисли върху генезиса на новобългарското възраждане* (И. Шишманов, *Паисий и неговата епоха. Мисли върху генезиса на новобългарското възраждане*, [w:] *idem*, *От Паисий до Раковски*, София 2004, s. 253–275). Więcej na ten temat np. w: G. Szwat-Gyłybowa, *Paisij Chilendarski/Hilendarski*, [w:] *Leksykon tradycji bułgarskiej*, red. G. Szwat-Gyłybowa, Warszawa 2011; H. Апетов, *op. cit.*, s. 102–106.

Paisij zaznaczył i w charakterystyczny dla siebie, sakralizujący narodową przeszłość, sposób przedstawił wszystkie „graniczne” dla dziejów państwa i narodu bułgarskiego momenty dziejowe, jednak to moment tragicznego końca państwa, upadłego w wyniku podboju tureckiego, jako bytu politycznego i kulturowego był w zasadzie jedynym wydarzeniem, które zostało przedstawione w nielicznych oryginalnych bułgarskich „postpaisijowskich” tekstach literackich okresu niewoli tureckiej. W kręgu tematyki historycznej dominowała artykułowana przeważnie w apokaliptycznym tonie, podporządkowana dydaktycznemu celowi próba dociekania powodów klęski, wskazania winnych obecnego położenia Bułgarów, ukazywania grzechów władców i haniebnych postępków rządzących sąsiednimi państwami, które doprowadziły do upadku bułgarskiego carstwa.

Време е да покажем на света, че живеем. Време е да се очистим от петната, с които варварите ни господари са ни обезобразили. Тогава ще блесне *старото ни благородство*. Време е да прославим народа си. Много народи без славно потекло са придобили славно име, а пък ние, *народ от прочут произход* сме изгубили бащината си слава дотам да ни наричат справедливо склави, а не слави¹⁶.

To stwierdzenie Iwana Seliminskiego w pełni zasługuje na miano ideologicznego *creda* historycznego bułgarskich twórców doby odrodzenia narodowego, zaangażowanych w proces rekonstrukcji i jednocześnie, w możliwie najprostszy sposób, zapoznania rodaków z bułgarską przeszłością historyczną, korzeniami narodu i sylwetkami godnych naśladowania bohaterów oraz procesem kreacji „właściwej” pamięci zbiorowej. W literacką rekonstrukcję przeszłości historycznej Bułgarów oraz w jej odpowiednie, zgodne z przyjętą ideologią, przedstawienie mocno zaangażowani byli działający w okresie odrodzenia narodowego twórcy dramatu bułgarskiego. Od 1856 roku obok liryki historycznej¹⁷ zaczęły także powstawać dramaty ukazujące momenty w dziejach państwa i narodu o najbardziej „edukacyjnym potencjale”. Niemające szczególnej wartości artystycznej teksty, przybliżając czytelnikowi (widzowi) heroiczne czyny przodków, miały za zadanie pobudzić współczesnego odbiorcę do działań o podobnym charakterze, ich autorzy udowadniali, że klęski zawsze są wynikiem braku zgody oraz podziałów zachodzących w społeczeństwie, wskazując jednocześnie efektywność działań prowadzonych kolektywnie — „тъкмо то ще осигури избавлението им от политическото и духовно иго”¹⁸. Za najbardziej udany dramat historyczny epoki

¹⁶ И. Селимински, *Исторически спомени, Библиотека д-р Ив. Селимински*, прев. П. Чилев, кн. III, София 1905, s. 15. Cyt. za: М. Арнаудов, *Георги Стойков Раковски. Живот — дело — идеи*, София 1969, s. 127–128.

¹⁷ O początkach bułgarskiej liryki historycznej w dobie odrodzenia narodowego można mówić od pierwszych lat wieku XIX. Jako twórców, którzy w swych tekstach zawarli wyraźne odniesienia do bułgarskiej przeszłości historycznej, można wymienić np. Dymitra Popskiego, Neofita Chilendarskiego — Bozweli, Charalana Angelowa, Petyra Stanczewa czy Christodula Kostowicza — Siczana Nikołowa.

¹⁸ Ю. Вучков, *Българска драматургия 1856–1878*, София 1989, s. 164.

bułgarskiego odrodzenia narodowego uważany jest, cieszący się doskonałymi recenzjami współczesnych¹⁹, *Иванку, убиецът на Асения* I Wasiła Drumewa (1840–1901) z 1872 roku. Autor przekonując, iż każda władza utrzymująca się dzięki uciskowi poddanych jest nietrwała, a jej poczynania sprzeczne z interesami narodu, dzięki niezwykle czytelnym aluzjom wpisywał się doskonale w apogeum okresu walki o niezależną Cerkiew bułgarską, będącym w istocie manifestacją konfliktu bułgarsko-greckiego (w istocie bułgarsko-fanariockiego²⁰).

Przeszłość historyczna oceniona została jako doskonałe źródło materiału dramaturgicznego²¹, stanowiącego wspaniały środek do bezpośredniej komunikacji z odbiorcą, a tym samym pozwalający na przekazywanie odrodzeniowych idei za pomocą wielu, niestety często nadużywanych bodźców. Słabość artystyczna była w tym przypadku pewną zaletą — zamierzone treści docierały do adresata nie za pośrednictwem wyszukanych i wymagających interpretacji środków artystycznych, lecz za pomocą prostego, jednoznacznego i niewymagającego interpretacji komunikatu o olbrzymim potencjale dydaktycznym.

Tematyka historyczna zajmowała niezwykle ważne miejsce także w publicystyce bułgarskiej połowy XIX wieku, stwarzając platformę do wyrażania silnie zideologizowanych poglądów, szczególnie w przypadku kwestii dotyczących pochodzenia narodu bułgarskiego oraz jego najdawniejszych dziejów. Przykładem najdalej posuniętych poszukiwań historycznych były oryginalne dokonania Georgiego Sawy Rakowskiego (1821–1876), który wskazując korzenie słowiańskiego narodu bułgarskiego, udowadniał jego indyjskie pochodzenie i tym samym negując tatarski rodowód²² dowodził, że jest członkiem narodu, który jako pierwszy

¹⁹ *Ibidem*, s. 241.

²⁰ Fanariotami (od dzielnicy Fanar w Konstantynopolu, gdzie mieściła się siedziba patriarchatu) nazywano w Turcji osmańskiej Greków — przedstawicieli wyższego duchowieństwa prawosławnego. Od lat czterdziestych XIX w. realizowali tzw. *Μεγάλη Ιδέα* (Wielką ideę), co wyrażało się w aktywnym udziale w szeroko zakrojonym procesie hellenizacji chrześcijan zamieszkujących Turcję. И. Антонова *et al.*, *История на България. Енциклопедия А–Я*, София 2001, s. 380.

²¹ Dobri Wojnikowa w przedmowie do swego dramatu *Възцаряването на Крума Страшний* pisał: „Старата ни народна История може да бъде един од най-добрите извори за един романтически или драматически списател; тя му принася множество първообрази и картини, собственни да бъдат изложени на сцената [...] Като нашата стара История днес за днес състои само от външните дела на нашите прадеди [...] тя не ни дава почти никакви сведения за социалния живот на старите Българи, както и за вътрешно правление на тяхното царство. От това и съчинителят на една българска историческа драма е принуден да измисли почти сичките характерни или, ако познава, да следува по характеристическите свойства на днешните Българи, което би излязло някак по-съобразно с българския дух”. Д. Войников, *Възцаряването на Крума Страшний*, Букурещ 1871. Цyt. за: К. Йорданова, *Насоки на българската драматургия през Възраждането*, София 1981, s. 120–121.

²² „Ние се заузехме да напишем »Основни начала за българската най-стара повестност«, отхвърляючи настрани скитските и татарските ями, в които тъй немилостиво са ни хвърляли и стари, и нови писатели, кои са писали за нас, без да познават езика ни, народните ни от старост съхранени обряди и обичаи”. Г.С. Раковски, *Българска старина*, [w:] *idem*, *Българският въпрос*, София 2003, s. 182–183. „Ние доказахме, че именно Агуас и българь е

po potopie osiadł na kontynencie europejskim. Tym samym reprezentuje on najstarsze piśmiennictwo i język, a co się z tym wiąże, także najdłuższą historię²³. Rakowski dostarczał tym samym argumentów w sporze Bułgarów z Grekami (fanariotami), starając się obalić twierdzenie o niższości Bułgarów (Słowian) i podrzędności ich kultury. Publikując takie teksty, jak *Показалец или ръководство как да се изискват и издирият най-стари чърти нашего бытия, языка, народопоклонения, старого ни правления, славного ни прошествия и проч* z roku 1859, *Кратко разсъждение върху тъмния и лъжовния начала, на които е основана стара повестност всех европейских народов* z 1860 roku czy *Ключ българского языка* z roku 1880, Rakowski pragnął obalić dyskryminujące, antysłowiańskie (antybułgarskie), powielane (często także tworzone) przez środowiska greckie, mity polityczno-historyczne, które zastąpił nowymi, odnoszącymi się do prapoczątków bułgarskiej państwowości, kultury i narodowości — miały one stanowić istotny dowartościowujący element kreowanej tożsamości historycznej Bułgarów. W nurt zideologizowanych „badań historycznych” wpiisywała się jego praca poświęcona czasom panowania cara Asena I i jego syna Iwana Asena II oraz przybliżająca bułgarskiemu odbiorcy zagadnienia związane z okresem sprawowania rządów przez chana Kruma i cara Symeona²⁴. W całości podporządkowana została ona w efekcie mitotwórczej i pamięciotwórczej idei rehabilitacji bułgarskiej przeszłości niesprawiedliwie i stronniczo, zdaniem autora, przedstawianej w obcych (zagranicznych, głównie greckich) źródłach historycznych i przez niechętnych Bułgarom zamierzających oraz współczesnych badaczy²⁵. W dobie walki Bułgarów o niezależną od patriarchatu w Konstantynopolu Cerkiew narodową Rakowski, udzielając ideologicznego wsparcia działaniom separacyjnym, wykazywał historyczne tradycje i podając przykłady z przeszłości udowadniał i bronił historycznego uzasadnienia starań o bułgarską niezależność religijną oraz dowodził wysokiego stopnia rozwoju kulturowego i politycznego średniowiecznej Bułgarii, a także znaczącej pozycji państwa na średniowiecznej arenie międzynarodowej.

Autor pierwszej bułgarskiej powieści historycznej, która była niejako ukoronowaniem obecności tematyki historycznej w literaturze bułgarskiego odro-

едно и исно име, както и единство езика, пренесеното земеописание, старото верозповедание и пр., щото с пилно право казваме, че нашето българско и въобще словенско племе или по право да кажем голям род, най-напред е достигнал и встъпил в европейските предели”. *Idem*, *Народни български повестувателни паметници, потвърждаючи, че българите древле носили и името кимбри или кимери и че Бем и Блг били български царе*, [w:] *ibidem*, s. 209.

²³ „Българи са първите и най-стари жители в Европа и нихен език е онзи от когото ся е отцепил Еленский днес писмен стар язык”. М. Арнаудов, *op. cit.*, s. 151.

²⁴ Г.С. Раковски, *Нъколко рѣчи о Асѣню Първому, великому царю българскому и сыну му Асѣню Второму*, Българда 1860.

²⁵ „Недоверие към музата на история [...] опетнена в своята съвест и накичена с безброй лъжи; ненавист към чуждите религиозни пропаганди, врагове на нашата народност и пречка за нашето политическо възкръсване”. М. Арнаудов, *op. cit.*, s. 155.

dzenia (a tym samym pierwszej bułgarskiej powieści)²⁶ — Luben Karawelow (1834–1879), w kwestii dotyczącej korzeni narodu bułgarskiego miał, w pewnym zakresie, poglądy zbliżone do głoszonych przez Georgiego Rakowskiego. Absolutnie negował on i uważał za niepotwierdzone, szkodliwe i nieprawdziwe teorie sugerujące niesłowiańskie („някакво си татаро-финско”²⁷) pochodzenie Bułgarów²⁸. Państwo bułgarskie miało być najstarszym państwem słowiańskim, które jako pierwsze miało własnego władcę oraz system prawny. Bułgarscy Słowianie, którzy, według głoszonych przez Karawelowa teorii, zasiedlali także tereny Mołdawii, Wołoszczyzny, południowej Rosji, i wschodnich Węgier zostali wypędzeni z nich przez wrogich najeźdźców, zmuszeni do przekroczenia Dunaju, w wyniku czego mieszała się ze swymi, osiadłymi tam wcześniej pobratymcami. Wydarzenia te, mylnie analizowane²⁹, mogły stać się źródłem teorii o niesłowiańskiej dynastii, która „е дошла от Волга с няколко хиляди души главорези, покорила е славянските племена на Балканският полуостров, усвоила е техният език и дала им е своето име българи”³⁰.

Jednym z ważnych, wskazanych już przez Paisija Chilendarskiego, historycznych elementów ideologii bułgarskiego odrodzenia narodowego było przywrócenie niezwykle istotne pamięci o bułgarskich świętych, a co się z tym w dużej mierze wiąże, udowodnienie misyjnej w odniesieniu do innych Słowian roli narodu bułgarskiego³¹. Chrzest zasiedlających Trację, Macedonię i Dunajską Bułgarię Słowian (Bułgarów) dokonany przez uczniów Chrystusa³², a następnie

²⁶ W latach 1873–1874 opublikował on, w redagowanym przez siebie czasopiśmie „Независимост”, trylogię historyczną *Отмъщение* (1873), *После отмъщението* (1873) i *Тука му е краят* (1874). Według Michaiła Arnaudowa Luben Karawelow planował napisanie „prawdziwej” powieści historycznej, lecz obawiając się, że nie sprostą tak trudnemu wyzwaniu, stworzył trzy *povesti*, które jednak są nierozzerwalnie z sobą związane wątkami i postaciami głównych bohaterów i powinny być traktowane jako jedna całość, w ten sposób spełniając wszystkie wymogi kompozycyjne powieści.

²⁷ Л. Каравелов, *Кирил и Методий български просветители*, [w:] *idem*, *Събрани съчинения, том дванадесети, Брошури и писма*, София 1992, s. 421.

²⁸ Karawelow ubolewał, że żadne z istniejących w połowie lat siedemdziesiątych XIX wieku opracowań dotyczących historii Bułgarii nie spełnia wymogów podręcznika szkolnego, a wśród badaczy powszechne jest przekonanie, że „българите са били фино-чудско, монголско, татарско, даже и урали-кинеско племе, че тия са живели на Волга [...] че тия са дошли на Балканския полуостров и покорили са многолюбивите мизи и траки и че след време са се ославянили и приняли са нравите и обичаите на своите поданици”. Л. Каравелов, *За славянското произхождение на дунавските българи*, [w:] *idem*, *Събрани съчинения, том шести. Критика — Фолклор*, София 1966, s. 250.

²⁹ „Началото на всяка една история е темно и неудовлетворяюще, но ако нейните оскъди и легендарни материали се попадат в ръце на буквоедите, то и от муха става слон”. *Ibidem*, s. 251.

³⁰ Л. Каравелов, *Историческо обозрение на България*, [w:] *idem*, *Събрани съчинения, том шести...*, s. 247.

³¹ *Ibidem*, s. 19.

³² Л. Каравелов, *Кирил и Методий български просветители...*, s. 422.

удział świętych Cyryla i Metodego w chrystianizacji Borysa i jego dworu³³ oraz działalność oświatowo-piśmiennicza uczniów Świętych Braci Sołuńskich przysparzających przez bułgarskiego władcę — odpowiednio przedstawione — nobilitowały oraz stanowiły bardzo ważny oręż w walce ideologiczno-kulturowej³⁴. Pamięć o skutecznie wypartych z życia kulturowo-religijnego Bułgarów, Świętych Braciach Cyrylu i Metodzie, zakorzeniona i kultywowana dzięki działaniom o charakterze ideologiczno-edukacyjnym pozwalała Bułgarom poczuć, że „едно време са били хора, че и тия са имали свое развитие, своя наука, свои учители и своя книжевност и че и тия са могли да бъдат полезни не само за себе си, но и за другото”³⁵.

Luben Karawelow wyznaczył badaniom historycznym konkretne zadania, w ich wyniku powinna zostać ujawniona przyczyna zjawisk z zamierzchłej przeszłości — „тия причини трябва да ни обясни съвременната история, която е длъжна да вземе на себе си критическа роля и да даде на всеки един факт разумно обяснение”³⁶. Historia jako sfera ściśle związana z ludzkim życiem, a w zasadzie nim będąca, wymusza na badaczu zachowanie ostrożności w zgłębianiu jej tajemnic, gdyż „човеческият живот не търпи никакви змейове, хора с три очи и коне с дванайсет крака — човекът е дете на природата, следователно и историята му трябва да бъде природна”³⁷. Pod wieloma względami oczekiwania Karawelowa wiążące się z historią były zbieżne z oczekiwaniami związanymi z literaturą — w obu przypadkach wyznaczony został cel odkrycia prawdy i przedstawienia życia ludzkiego w całym jego aspekcie — z wszelkimi sukcesami i porażkami, wadami i zaletami, a przede wszystkim obiektywnie i bez upiększeń oraz przemilczeń³⁸.

Dziewiętnastowieczny proces kreowania bułgarskiej świadomości historycznej był silnie podbudowany ideologicznie. Ukazane dzieje zostały poddane procesowi sakralizacji, aby przez opowieść o świętej przeszłości narodu pozwolić odczuć Bułgarom ich zapomnianą przez wszystkich chwałę, niemal dotknąć re-

³³ *Ibidem*, s. 430.

³⁴ „Днес сичкият образован свят вече говори, че от развитието на една народност зависи щастieto на друга народност, а от щастieto на другата народност зависи развитието на третата народност, т. е. че ако сичките народности добият известно образование и ако напълнят главите си с човешки идеи, то нещастията, ако се не унищожат съвсем, щат барем да се умаляват и хората ще бъдат принудени да обвиняват за своите несполуки само себе си”. *Ibidem*, s. 454.

³⁵ Л. Каравелов, [*Днес е празникът на българските равноапостоли св. Кирила и Методия*], [w:] *idem*, *Събрани съчинения, том седми, Публицистика*, София 1967, s. 564.

³⁶ Л. Каравелов, *Историческо обозрение на България...*, s. 247.

³⁷ Л. Каравелов, [*Опишете действителния живот...*], [w:] *idem*, *Събрани съчинения, том шести...*, s. 173.

³⁸ „Както от история ние искаме да ни открие истината и да ни покаже човеческият живот с всичките негови величия и слабости, с всичките негови заблуждения и добродетели, така и от изящната словесност ние трябва да искаме, щото тя да ни иткрие или да ни опише човекът какъвто е, без да увеличава или да умащава неговите пороци и добродетели”. *Ibidem*, s. 173–174.

liktów przeszłości. Literackie odszyfrowanie miejsc świętych (Wielkiego Presławia i Wielkiego Tyrnowa) oraz przedstawienie walecznych i mądrych władców, a także zaangażowanych w rozwój duchowości i kultury bułgarskiej świętych pozwoliło na stworzenie fundamentów programu narodotwórczego, który, co potwierdziły wydarzenia z XIX wieku, okazał się dla Bułgarów ponadczasowy i uniwersalny, przywoływany i aktualizowany w sytuacjach kryzysowych i przełomowych.

Bulgarians “are touching” their history — the role of historical past in the Bulgarian national revival

Summary

The nineteenth-century national revival in Bulgaria can be described, above all, as a period of building national identity and ethnic community ties. The origin of such a process was the fact that Bulgarians decided to turn to their long forgotten past. The process of discovery, learning and becoming aware by “touching” using all the senses symbolically began with the Paisij Chilandarski’s text. It became the key element of a long list of Bulgarian literary and journalistic works that were ingrained in the ideology of rebirth and revival and laid strong foundations for the first Bulgarian historical novel by Lyuben Karavelov, published between 1873 and 1874.

Keywords: Bulgaria, history, literature, national revival.

Bugari „dodiruju” istoriju — uloga istorijske prošlosti u bugarskom nacionalnom preporodu

Rezime

Devetnaestovekovni nacionalni preporod je pre svega period građenja bugarskog nacionalnog identiteta i osećaja etničkog zajedništva. Osnova tog procesa bilo je okretanje ka, sasvim zaboravljenoj, istorijskoj prošlosti, čije je otkrivanje, upoznavanje, „dodirivanje” svim čulima, simbolički započeto tekstem Pajsija Hilandarskog, postalo ključni element niza bugarskih književnih i publicističkih tekstova (kao dela preporodne ideologije), a kao rezultat toga Lyuben Karavelov godine 1873–1874 objavljuje prvi bugarski istorijski roman.

Ključne reči: Bugarska, istorija, književnost, nacionalni preporod.